

עיוורון כעילה לגירושין

שמחה עמנואל

א. פתיחה

שנינו במשנה:

איש שנולדו בו מומין אין כופין אותו להוציא. אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים במומין הקטנים, אבל במומין הגדולים כופין אותו להוציא (כתובות, פרק ז משנה ט).

טיבם של המומים הגדולים איננו מבואר בדברי רבן שמעון בן גמליאל שבמשנה, אך בתוספתא (המובאת גם בסוגיית הבבלי על אתר) הדברים מפורשים יותר: 'רבן שמעון בן גמליאל אומר אם היה חיגר מאחת מרגליו וסומא באחת מעיניו – מומין גדולים הן, ויוציא ויתן כתובה'.¹

בתלמוד הבבלי (דף עז ע"א) נחלקו אמוראים בשניים. מחלוקת אחת, האם המשנה עוסקת רק במומים שהיו לבעל קודם הנישואין והיו ידועים בזמנו לאשה, ועתה היא חוזרת בה וטוענת שאינה יכולה לחיות עם בעל מום, והסכמתה הראשונה ניתנה בטעות; או שמא עוסקת המשנה גם במומים שאירעו לבעל

---

1 תוספתא, כתובות, פרק ז הל' ג, עמ' 82; בבלי, כתובות עז ע"א. דיונונו להלן יתמקד בימי הביניים. לדיונים קצרים נוספים ראו א' שהם-שטיינר, היחס החברתי לאדם החריג בחברה היהודית באירופה בימי הביניים, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ב, עמ' 285-288; A. Hacoen, *Tears of the Oppressed: An Examination of the Agunah Problem: Background and Halakhic Sources*, Jersey City, N.J. 2004, pp. 46-48. בציטוטים שיובאו להלן פתחתי בדרך כלל את ראשי התיבות והשלמתי קיצורי מלים.

לאחר הנישואין והאישה מבקשת לכפות מכוחם גירושין על בעלה. המחלוקת השנייה היא האם הלכה כחכמים, שאף מום אינו יכול לשמש עילה לגירושין, או הלכה כרבן שמעון בן גמליאל, שמומים גדולים הם עילה לגירושין. וזו לשון הסוגיה הקצרה כולה:

רב יהודה תני: נולדו, חייא בר רב תני: היו.² מאן דאמר נולדו, כל שכן היו, דקסברה וקיבלה; מאן דאמר היו, אבל נולדו לא. תנן אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים במומין קטנים אבל במומין גדולים כופין אותו להוציא; בשלמא למאן דאמר נולדו, היינו דשאני בין גדולים לקטנים, אלא למאן דאמר היו, מה לי גדולים מה לי קטנים, הא סברה וקיבלה! כסבורה היא שיכולה לקבל, ועכשיו אין יכולה לקבל. ואלו הן מומין גדולים, פירש רבן שמעון בן גמליאל [כגון] ניסמית עינו, נקטעה ידו ונשברה רגלו. אתמר ר' אבא בר יעקב אמר ר' יוחנן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל, רבא אמר רב נחמן הלכה כדברי חכמים. ומי אמר רבי יוחנן הכי, והא אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן בכל מקום ששנה רבן שמעון בן גמליאל במשנתנו הלכה כמותו, חוץ מערב וצידן וראיה אחרונה. אמוראי ניהו ואליאב דרבי יוחנן.

מרבית הראשונים לא הרחיבו הרבה בסוגיה זו. ר' חננאל פסק מחד כדברי האומר שהמשנה עסקה גם במומים שנולדו לאחר הנישואין, ומאידך פסק כחכמים שאין כופים את הבעל להוציא.³ המסקנה העולה אפוא מדבריו היא שבכל מקרה, בין אם היה הבעל סומא בשעת הנישואין ובין אם התעוורר לאחר מכן, אין בעיוורון עילה לגירושין. פסיקה זהה עולה מדברי הרי"ף,⁴ וכן גם מדברי הרמב"ם, שהאריך מעט יותר וכתב:

2 ראו י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ס³, עמ' 202-203.

3 פירושו של ר' חננאל לסוגיה זו לא נשתמר בידינו, אך דבריו מובאים בספר העיטור, ערך 'מרד' (מהדורת ר' מאיר יונה, וילנה וורשה תרל"ד-תרמ"ה, חלק א, כרך ב, דף עא ריש ע"ב): 'גרסינן בפרק המדיר האיש שנולדו בו מומין אין כופין אותו להוציא אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים במומין קטנים אבל במומין גדולים כופין אותו להוציא, וכתב רבנו חננאל כמאן דאמר נולדו וכל שכן היו והילכתא כחכמים ובכלהו אין כופין'. דבריו של ר' חננאל מובאים בקיצור גם בתשובותיהם של רבנו תם (להלן, הערה 6) ושל ר' יצחק אור זרוע (להלן, הערה 18).

4 רי"ף, כתובות, דף לא ע"ב בדפוס וילנה. הרי"ף העתיק את המשנה כצורתה: 'האיש שנולדו לו מומין', ולא הזכיר כלל את מחלוקת האמוראים בשאלת נוסח המשנה.

האיש שנולדו בו מומין אחר שנשא, אפילו נקטעה ידו או רגלו או נסמית עינו ולא רצת אשתו לישב עמו, אין כופין אותו להוציא וליתן כתובה, אלא אם רצת – תשב, ואם לא רצת – תצא בלא כתובה כדין כל אשה מורדת (הלכות אישות, פרק כה הל' יא).

בדרך זו הלך גם רבנו תם. הוא נשאל אם אפשר לכפות גט על בעל שהתגלו בו מומים (שטיבם המדוייק איננו מבורר בסיפור המעשה). את עיקר תשובתו, הממוענת לרשב"ם אחיו, לר' אליהו מפריס ולר' משולם בר נתן,⁵ הוא הקדיש לשאלת 'גט מעושה', שאינה מענייננו כאן, אך בתחילת דבריו הוא כתב (אולי בניגוד למה שפסקו נמעניו) כי:

יודעים כל יודעי דת ודין הלכה כרבא דפסיק הלכה כחכמים שאומרים שאין כופין איש שנולדו בו מומים, וכל שכן שהיו בו, דבהא נמי אין הלכה כחייא בר רב דתני שהיו בו אבל נולדו כופין, אלא כמאן דתני נולדו. ובשני אלו פסק רבנו חננאל כמו כן, ואני כן פסקתי, וטעמא דידי דבשל תורה הלך אחר המחמיר. אבל אם היו יכולין לברר דגט מעושה בישראל שלא כדין פסול מדרבנן, אז יהיו יכולין לברר ולפסוק כחייא בר רב, דבשל סופרים הלך אחר המקיל.⁶

5 רבנו תם כתב בתשובה כי היא נשלחה ל'רבינו שמואל ורבותינו שבפריש'; וכן הוא בציטוט אצל מהרי"ק: 'בתשובה שהשיב לזקני פאריש' (שאלות ותשובות מהרי"ק, מהדורת ש"ב דויטש וא' שלזינגר, ירושלים תשמ"ח, סוף סימן כט, עמ' סב), אך במקום אחר מפורשים שמותיהם של הנמענים חכמי פריס: 'לרבינו אליהו ולרבינו משולם מנוחתם כבוד' (שיטת הקדמונים על מסכת קידושין, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ל, [א], עמ' שסד). והעיר על כך לראשונה ש' אברמסון, 'ציונים לתשובות על פי התחלותיהן', המעין, כח (תשמ"ח), גיליון א, עמ' 24. וראו גם א' בארי, 'הרחקות רבינו תם', שנתון המשפט העברי, יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 75-77. על שלושת חכמים אלו ראו א"א אורבך, בעלי התוספות, מהדורה רביעית מורחבת, ירושלים תש"ם, עמ' 45-57, 124-122, 80-71 (בהתאמה).

6 ספר הישר לרבנו תם, חלק השאלות והתשובות, מהדורת ש"פ רוזנטל, ברלין תרנ"ח, סימן כד, עמ' 39-40. על תשובה זו ראו א' (רמי) ריינר, רבנו תם ובני דורו: קשרים, השפעות ודרכי לימודו בתלמוד, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ב, עמ' 78-80.

בדרך זו פסקו גם ראב"ן (האשכנזי) ור' יצחק בר אברהם (הצרפתי) בתשובה שכתב לר' יהונתן מלוניל.⁷ ולא מצאתי מי שפסק אחרת עד לסוף המאה השתים עשרה. ועל כך ארחיב להלן.

ב. סומא בשתי עיניו

עניין שלא התבאר במפורש בסוגיית התלמוד הוא מעמדו של העיוור בשתי עיניו. רבן שמעון בן גמליאל פסק כזכור שעיוורון בעין אחת הוא מום גדול ומהווה עילה לכפיית גירושין, וחכמים חלקו עליו. אך מה תהא דעתם של חכמים על עיוור בשתי עיניו שאשתו מבקשת לכפות עליו גט?

שאלה זו עלתה לדיון הלכה למעשה לראשונה בלוניל שבפרובאנס במאה השתים עשרה. חכמי לוניל פסקו שעיוורון בשתי עיניים הוא מום גדול עד כדי כך שאפילו חכמים מסכימים שכופים את הבעל לגרש. הדיון שהיה בלוניל נזכר בחיבורו של הרב המעילי: 'אבל נסמו שתי עיניו או ש[נ]קטעו שתי ידיו כופין אותו להוציא, וכן עשו מעשה בלוניל ה"ר משה בר יהודה וחביריו.⁸ עד כאן משיטת כתובות להר' המעילי.⁹

7 אבן העזר הוא ספר ראב"ן, מהדורת ש"ז ערנרייך, שאמלויא תרפ"ו, כתובות שם (דף רסב ע"א); אור זרוע, א, זיטאמיר תרכ"ב, סימן תשס, דיבור המתחיל 'ועל'. הלשון שם באור זרוע משובשת: 'בתשובה שהשיב לה"ר נתן מלוניל'; אך תשובה זו מובאת גם במקום אחר באור זרוע, ושם מפורש: 'מצאתי בתשובות של רבינו יצחק בר אברהם זצ"ל שהשיב להרב ר' יהונתן כהן מלוניל זצ"ל' (אור זרוע, ג-ד, ירושלים תרמ"ז-תר"נ, סנהדרין, סימן סח).

8 ר' משה בר יהודה היה בן דורם של הראב"ד ושל ר' זרחיה הלוי והוא נזכר כמה פעמים בכתביהם. הוא היה חתנו של ר' משולם בן יעקב מלוניל, וכן גם אביו של ר' משולם מבדריש, בעל ספר ההשלמה. הוא נזכר אצל בנימין מטודלה: 'ושם [= בלוניל] קהל קדוש מישראל מתעסקים בתורה יומם ולילה, ושם רבינו משולם הרב הגדול ז"ל וחמשת בניו חכמים גדולים ועשירים [...] ור' משה גיסם [...] וכל הבאים מארץ מרחק ללמוד תורה הם מפרנסים אותו ומלמדין אותו ומוציאין שם פרנסה ומלבוש מאצל הקהל כל ימי היותם בבית המדרש, והם אנשים חכמים ונבונים קדושים בעלי מצוות עומדים בפרץ לכל אחיהם הקרובים והרחוקים' (מסעות של ר' בנימין, מהדורת מ' אדלר, לונדון תרס"ז, עמ' ד). וראו עליו: ספר ההשלמה לסדר נזיקין, מהדורת י' לובצקי, א, פריס תרמ"ה, מבוא, עמ' v-iv; י' זוסמן, 'שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל', קבץ על יד, סדרה חדשה ספר ו (תשכ"ו), ב, עמ' 280-282; י"מ תא-שמע, רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו: לתולדות הספרות הרבנית בפרובאנס, ירושלים תשנ"ג, לפי המפתח.

9 'חידושי שיטה מקובצת על הרמב"ם הלכות גיטין', בית הלל, שנה ג (תשס"ב), גיליון ד (יב), עמ' ה [=משנה תורה, מהדורת ש' פרנקל, ירושלים ובני ברק תשל"ה-תשס"ה, הלכות אישות

נימוקיו של ר' משה בר יהודה וחבריו לא השתמרו בידינו. אך כמאה שנים לאחר מכן כתבו תלמידיו של ר' יונה גירונדי פסק זהה, ושם מפורש גם הטעם לפסיקתם: 'ודוקא נקטעה ידו או נשברה רגלו אחת או נסמית עינו אחת, אבל בשתי ידיו או בשתי עיניו לדברי הכל כופין אותו להוציא, שהרי עבר ובטל מן העולם'.¹⁰ ואין לדעת האם פרטי הדיון שבלונויל ידועים היו לתלמידיו של ר' יונה ומשם הם נטלו את נימוקם, או שהם חידשו זאת מדעתם.

הרא"ש התייחס לסוגיה זו בשני מקומות, וכפי שנראה, בתקופות שונות בחייו. פסיקתם של תלמידי רבנו יונה מובאת, גם אם לא בשמם המפורש, בפסקיו למסכת כתובות: 'ויש אומרים דווקא עינו אחת, אבל שתי עיניו או שתי ידיו או שתי רגליו מודו רבנן. וכן מסתבר, שהרי הוא כעבר ובטל מן העולם'.¹¹ אך בתשובה שכתב הרא"ש בנושא זה הוא פסק בדרך הפוכה:¹²

וששאלת מי שנולדו בו מומין שנעשה סומא בשתי עיניו, אם כופין אותו להוציא אם לאו, אם יהיה נדון כסומא באחת מעיניו או לא.

[תשובה] יראה שאין כופין, דקיימא לן כרב נחמן שפסק הלכה כדברי חכמים דאמרי האיש שנולדו בו מומין אין כופין אותו להוציא, ולא חלקו

פרק כה הל' יא, ב'מקורות וציונים' שבשולי הדף]. המאירי העיד אף הוא בקצרה על המעשה אך לא הזכיר את זמנו: 'חכמי לונל כתבו על ידי מעשה שבנסמאו שתי עיניו או נקטעו שתי ידיו או שתי רגליו כופין' (בית הבחירה על מסכת כתובות, מהדורת א' סופר, ירושלים תש"ז, עמ' 329-330). המעשה נזכר גם בשיטה מקובצת, שם (הוצאת מכון מירב, ירושלים חש"ד, ד, עמ' צה): 'וכתב הרב המאירי שכך עשו מעשה (בלניול) [בלוניל] הרב ר' משה בר יהודה וחביריו, וצריך עיון'. ואין ספק שיש לתקן שם: 'הרב המעילי'. ר' מאיר בן שמעון המעילי היה נכדו של ר' משה בר יהודה; ראו עליו: י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה: קורות אישים ושיטות, ירושלים תשנ"ט-תש"ס, ב, עמ' 154-156.

10 שיטה מקובצת (לעיל, הערה 9. ההדגשה שלי, ש"ע). על ספרם של תלמידי ר' יונה ראו י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ב, ירושלים תשס"ד, עמ' 125-128.

11 פסקי הרא"ש, כתובות ז, יח.

12 שאלות ותשובות לרבינו אשר בן יחיאל, מהדורת י"ש יודלוב, ירושלים תשנ"ד, כלל מב, סימן ב. התלבטות דומה הייתה כבר לר' יצחק אור זרוע: 'הייתי סבור לומר דהא דפליגי רבנן ורבן שמעון בן גמליאל, היינו בנסמית עינו אחת דוקא, אבל בשתי עיניו מודו רבנן דכופין. ומיהו אין כח בידי לומר כך, דדילמא הוא הדין בשתי עיניו פליגי, והא דנקט עין אחת, להודיעך כח דרבן שמעון בן גמליאל, דאפילו בעין אחת מתיר לכוף [...] (אור זרוע, א, סימן תשס).

חכמים באיזו מקום שיהיה, לעולם אין כופין. והא דאמר בגמרא ואלו הן המומין הגדולים פירש רבן שמעון בן גמליאל נסמית עינו נקטעה ידו נשברה רגלו, הא דקאמר נסמית עינו, דמשמע עין אחת, היינו אליבא דרבן שמעון בן גמליאל דאמר במומין גדולים כופין אותו להוציא, קא משמע לן אפילו נסמית עין אחת הוי מום גדול וכופין אותו להוציא, וכן נקטעה ידו אחת ונשברה רגלו אחת. אבל לרבנן, אפילו נסתמו שני עיניו ונשברו שני רגליו ונקטעו שני ידיו, אין כופין אותו להוציא.

במשפט שנרשם בשולי התשובה העיר העורך הקדום של קובץ התשובות על הסתירה בין שני החיבורים של הרא"ש, ולדבריו ספר הפסקים מאוחר יותר מן התשובה: 'ומיהו בפסקים כתב אחר כך, בכתובות פרק המדיר, שכופין אותו להוציא'.¹³ מסתבר שהתשובה אכן קודמת בזמן לספר הפסקים, שאילולי כן היה הרא"ש מזכיר בתשובה את דעתם של תלמידי ר' יונה ומתמודד עימה.

בנו של הרא"ש, הטור, הלך בדרכו של אביו בספר הפסקים ופסק שאשתו של סומא בשתי עיניו יכולה לכוף אותו לגרש. כך פסק גם הרמ"א (אך לא ר' יוסף קארו!) בהגהותיו על השולחן ערוך.¹⁴ ואולם פסיקה זו, המאפשרת לאישה לסיים את קשר הנישואין ברגעים הקשים ביותר בחייו של הבעל, לא התקבלה אצל האחרונים, והם פסקו כשיטתו המוקדמת של הרא"ש בתשובה, שגם עיוורון בשתי עיניים אינו מהווה עילה לגירושין.¹⁵

13 באחד מכתבי היד של תשובות הרא"ש הלשון שונה ועולה ממנה כאילו הרא"ש עצמו העיד על הסתירה בין שני חיבוריו: 'ומיהו בפסקי כתבתי אחר כך [...] אשר בן הר' יחיאל זצ"ל' (מובא אצל א"א אורבך, 'שאלות ותשובות הרא"ש בכתבי יד ובדפוסים', שנתון המשפט העברי, ב [תשל"ה], עמ' 135; הדברים מובאים גם במהדורתו של יודלוב לשו"ת הרא"ש (לעיל, הערה 12). אך מסתבר יותר כנוסח הדפוס, שכן אילו היה הרא"ש כותב את ההערה, הוא היה מן הסתם מציין את נימוקיו לחזרתו – אולי בעקבות פסיקתם של תלמידי ר' יונה שהגיעה לידיו.

14 טור, אבן העזר, סימן קנד; רמ"א, שם, סעיף ד.

15 ר' מרדכי יפה, ספרי הלבושים: לבוש הבוץ והארגמן, אבן העזר, שם (ירושלים תש"ס, עמ' רמד); ר' שבת בן מאיר הכהן כ"ץ (הש"ך), גבורת אנשים, ורשה תרמ"ב, דף טו ע"ב–טז ע"א, סעיף מד; ביאורי הגר"א על השולחן ערוך, שם, ס"ק טז.

ג. שיטתו של ר' שמחה משפירא

הדיון היסודי ביותר בשאלת עיוורון הבעל כעילה לגירושין התקיים בגרמניה בראשית המאה השלוש עשרה, בעקבות מעשה שהיה. שלושה חכמים כתבו את דעתם באותו מעשה: ר' אליעזר בן יואל הלוי (ראבי"ה),¹⁶ ר' שמחה בן שמואל משפירא ור' יצחק אור זרוע. ר' שמחה משפירא כתב תחילה לחכם שאיננו נקוב בשמו (ראבי"ה?), ומכתבו לא נשתמר בידינו. ר' יצחק אור זרוע – שהיה תלמידם של ראבי"ה ושל ר' שמחה, ולהערכתו היה צעיר מאד בעת הדיון¹⁷ – הגיב על דברי רבו בתשובה מפורטת ששלח לו. ר' יצחק אור זרוע טען כי פרטי המקרה דווחו לר' שמחה שלא במדויק, ועל כן פסיקתו אינה נכונה.¹⁸ בעקבות כך כתב ר' שמחה תשובה שנייה, הממוענת לר' יצחק אור זרוע, ועמד על דעתו גם לאור הנתונים החדשים.¹⁹ דעתם של ר' שמחה ושל ראבי"ה היתה שכופין על הבעל הסומא לגרש את ארוסתו, ותשובותיהם אף פותחות במלים זהות: 'אם לא ידעה מום זה שבבחור – קידושי טעות הן, אף על פי שלא היו הקידושין בתנאי'.²⁰

16 תשובתו של ראבי"ה נדפסה בתוך: שאלות ותשובות מהר"ם מרוטנבורג, קרימונה שי"ז, סימן עז. לא ירדתי לעומקה של התשובה, ודומני שהיא משובשת, ולכן לא אעסוק בה כאן. אציין רק כי המשיב כתב כאן כי 'הא דאמר (קידושין ז ע"א) אשה בכל דהו ניחא לה, דוקא הלך אצל רופא ורפאו או אצל חכם והתיר, אבל כל זמן שלא נרפא, כל היכא דאיכא קפידת מום לא חלו הקידושין, ודברים אלו עומדים בסתירה למה שכתב ראבי"ה בעניין דומה, על בעל שנמצא נכפה (מרדכי, כתובות, סימן רא; והשווה הגהות מיימוניות, הלכות אישות, פרק כה ס"ק א. והשווה גם לדעתו של ר' שמחה בעניין זה, להלן, הערה 22).

17 דבר זה ניכר הן מתגובתו החריפה של ר' שמחה כלפיו ('ענין דברים לגבב ובהלכות לסבב, באורך פעמים בלי צורך, דרך קצרה הוא דרך ישרה, לברור הסולת ולהניח הפסולת') והן מדרך דינו של ר' יצחק אור זרוע, האופיינית לחכם בראשית דרכו: שפע של הערות מיתודולוגיות וביבליוגרפיות העוסקות הן בדרכי הפסיקה של חכמים (דרכו של הרמב"ם 'שכותב פסקיו דרך קריאה'; כשיש שתי לישנות בתלמוד, ר' חננאל פוסק לפעמים כלישנא שהתלמוד הקשה עליה, ולפעמים כלישנא שלא הקשו עליה) והן במצאי הספרים בספרייתו ('וכן פסק ה"ר משה מיימון]ן וספריו אצלינו'; 'וכן פסק אלפס [...] כי יש אצלינו פירושו סדר ישועות וסדר נשים').

18 אור זרוע, א, סימן תשס, דיבור המתחיל 'ועל מה'. הפסיקה הקודמת מסתיימת באמצע משפט, וחסרה תשובתו הראשונה של ר' שמחה. בכתב היד ממנו נדפס הספר (אמסטרדם, ספריית רוזנטליאנה Ros. 3; הדפים אינם ממוספרים) אין שום ריווח בין שתי הפסקאות.

19 אור זרוע, שם, סימן תשסא; תשובות מיימוניות לספר נשים, סימן לג. תמצית תשובתו הראשונה של ר' שמחה מובאת בתשובתו של ר' יצחק אור זרוע ובתשובתו השנייה של ר' שמחה.

20 ראבי"ה ור' שמחה היו הראשונים שדנו בשאלה שלא נזכרה במפורש בתלמוד: עיוורון של הבעל שהיה קודם הנישואין אך הוסתר מעיני האישה. שניהם כאחד פסקו שמקרה זה הוא

בתשובתו הוביל ר' שמחה מהלך אחר מכל קודמיו בהבנת הסוגיה, וליתר דיוק: בהבנת היחס שבין שתי מחלוקות האמוראים שבסוגיה. לדבריו, אפשר שכל ארבעת האמוראים שהשתתפו בשתי המחלוקות הנזכרות סוברים שמומים שנולדו לאחר הנישואין מהווים עילה לכפיית גט. שניים מהם אמרו זאת במפורש: חייא בר רב פסק שהדיון שבמשנה נסוב רק על מומים שהיו באיש קודם הנישואין והאשה סברה וקיבלה, ומשום כך איננה יכולה לחזור בה לאחר הנישואין, אך מומים שנולדו לאחר הנישואין מהווים עילה לגירושין; ורבי יוחנן פסק במפורש שהלכה כדברי רבן שמעון בן גמליאל שכופין לגרש. גם האמורא השלישי, רב נחמן, שלכאורה פסק במפורש שהלכה כדברי חכמים שאין כופים לגרש, אפשר שהתייחס רק למומים שהיו בשעת הנישואין והאישה סברה וקיבלה, ואפשר שדבריו אינם מוסבים על מומים שנולדו לאחר הנישואין.²¹ ואילו האמורא הרביעי, רב יהודה, עסק רק בבירור נוסח המשנה ולא התייחס כלל לפסיקת ההלכה, ואפשר שלפי דעתו יש לפסוק כרבן שמעון בן גמליאל שכופין לגרש.

מהלכו של ר' שמחה משפירא בהבנת הסוגיה הוא מחודש. את דבריו הוא מבסס על הסוגיה המקבילה שבתלמוד הירושלמי:

רב יהודה בשם רב כיני מתניתא בשהיו בו, אבל נולדו בו כופין אותו להוציא. רבי בא בר כהנא בשם רבי יוחנן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. אתא עובדא קומי רבי ירמיה בכופיח וכפפו. ואתייה דרבנן > בשאין [=בשהן; בשהיו] בו ודרבן שמעון בן גמליאל בשנולדו בו.²²

מקח טעות ברור, וגם אם לא נפסוק שהקידושין לא חלו, לפחות יש כאן עילה לכפות גירושין על הבעל.

21 אור זרוע, בשיבוש: 'ואף לרב נחמן דאמר הלכה כדברי חכמים, דילמא סבירא ליה (דבהא) [דבהין] פליגי, (אפי') [אבל] נולדו אפילו לרבנן כופין'.

22 תלמוד ירושלמי, כתובות, פרק ז הל' ח, דף לא ע"ד. ר' שמחה העתיק בתשובתו את התלמוד הירושלמי ושילב בתוכו מילות פירוש משלו: 'ומן הירושלמי הוכחתי כדברי דגרסינן התם רב יהודה בשם רב (ביבי) [כיני] מתני' כשהיו אבל בנוולדו כופין להוציא. ואף על גב דרב יהודה תני בגמ' דידן נולדו, הא דידיה הא דרביה, דרב סבר בהיו פליגי אבל בנוולדו אפילו רבנן מודו דכופין. ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן הלכה כרשב"ג. אתא עובדא קמי ר' (יוחנן) [ירמיה] בכיפח וכפפו. פירוש: וכפאו; כיפח הוא (ואם) [מין] שחין בבכורות. ואפילו הכי סמכו אדר' יוחנן וכפו להוציא בו. ואתיא דרשב"ג כשנולדו. פירוש: כיון דמספקא לן במתני' אי בנוולדו אי בהיו, כשהיו בו עבדינן כרבנן, אבל בנוולדו עבדינן כרשב"ג. ר' שמחה הסתמך כנראה על סוגיה זו בירושלמי גם במקום אחר, בדיונו על בעל שנכפה: 'ר' שמחה שהביא ראייה מירושלמי

התלמוד הירושלמי פסק כחכמים לגבי מומים שהיו לפני הנישואין, שאינם מהווים עילה לגירושין, משום שהאישה סברה וקיבלה; אך במומים גדולים שנולדו לאחר הנישואין פסק הירושלמי כרבן שמעון בן גמליאל, שכופים לגרש. ר' שמחה, שהרבה מאד להשתמש בתלמוד הירושלמי,²³ העדיף אף כאן לפסוק כמותו, וכדבריו: 'וכל היכא דחזינן פלוגתא בגמרא דידן ועובדא בירושלמי, סמכינן אירושלמי. וכל שכן בנידון זה, שלא תוכל לברר מגמרא דידן דאיכא פלוגתא בנולדו'.

ומוסיף עוד ר' שמחה:

וקרוב בעיני לומר אפילו בהיו כופין. אמרת שאין כאן עיגון?!²⁴ אין לך עיגון גדול מזה, כי שמא קודם היתה יושבת [=מעדיפה היתה האשה לשבת] כל ימיה בלא בעל, ממה שהיתה נשאת לסומא.

בכך אימץ ר' שמחה את דבריו של רבי יוחנן, שפסק כרבן שמעון בן גמליאל שכופין, ובניגוד למפורש בתלמוד הירושלמי (שזה עתה שימש נר לרגליו), שבמומים שהיו קודם הנישואין הלכה כחכמים שאין כופין לגרש.

שיטתו של ר' שמחה משפירא מובאת כמעט במלואה בתשובות מיימוניות,²⁵ ומשום כך מוכרת הייתה לאחרוני הראשונים באשכנז, וכמובן גם לכל האחרונים.

שכופין את הנכפה להוציא' (תשובת מהר"ם מרוטנבורג, בתוך: תשובות בעלי התוספות, מהדורת א"י איגוס, ניו יורק תשי"ד, סימן נה).

23 העירו על כך אורבך (לעיל, הערה 5), עמ' 418; ע' פוקס, עיונים בספר 'אור זרוע' לר' יצחק בן משה מוינה, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ג, עמ' 83-85 (ושם בעמ' 85 דיון בתשובתו זו של ר' שמחה). עניין זה הוכר כבר על ידי בני דורו של ר' שמחה, ור' ישעיה דטראני כבר התרעם בפניו: 'ומפני שהנאו דברי הירושלמי לפני אדני, דוחק ודוחה את הבבלי בקש' (תשובות הרי"ד, מהדורת א"י וורטהיימר, ירושלים תשל"ה, סימן צא, עמ' תלח).

24 הדברים מכוונים אל ר' יצחק אור זרוע, שכתב 'ולהשיאה לסומא אין זה עיגון, כי ראוי לביאה. ואשכחן אהבת נשים לבעליהן סומין, כמו גבי גרושת ר' יוסי הגלילי' (ראו מדרש בראשית רבא, מהדורת 'תיאודור וח' אלבק, ברלין תרע"ב-תרצ"ו, פרשה יז, ג, עמ' 152-155).

25 ראו לעיל, הערה 19.

למרות זאת, נעלמה השיטה לחלוטין מהפסיקה, וכמעט איש מהפוסקים בדורות הבאים לא הזכירה.²⁶

ד. הפן האישי

דבריו החריפים של ר' שמחה משפירא על סבלה הרב של אשה הנשואה לעיוור, עד ש'אין לך עיגון גדול מזה', ראויים לתשומת לב מיוחדת. ר' שמחה עצמו התעוור בסוף ימיו, ומסקרנת עד מאוד היא השאלה מתי נכתבו דבריו החריפים על גורלו של העיוור. האם הם נכתבו מניסיונו האישי, ואין חכם כבעל הניסיון?²⁷

עיוורונו של ר' שמחה נזכר אצל כמה מחבריו ותלמידיו. העדות הקדומה ביותר על הבעיה הרפואית שהייתה לר' שמחה – אשר עדיין לא הגיעה באותה שעה לעיוורון – היא זו של תלמידו ר' אביגדור כהן צדק: 'ראיתי ממורי רבינו שמחה זצ"ל שחש בעינו, וגם בשבת אמר ללחוש'.²⁸ ר' אביגדור אף נטל חלק במאמצים הרפואיים לרפא את ר' שמחה, וברבות הימים הוא הסתמך על מעשיו באותה שעה כתקדים בהלכות רפואה בשבת: 'ועוד העיד הר"ר אביגדור שפעם אחת חש רבינו שמחה בעין, ואשה אחת למדה לה"ר אביגדור לחש והיה לוחש לו בשבת על העין בבוקר ובערב'.²⁹

26 אפילו הרמ"א שהביא את תשובת הרא"ש (ראו לעיל, הערה 14) לא הזכיר את שיטתו של ר' שמחה. דיון מפורט בעילות לכפיית גט מצוי בספרו של הש"ך (לעיל, הערה 15), וגם הוא לא הזכיר את שיטתו של ר' שמחה.

27 ממקור אחד משמע כי ראבי"ה, שכזכור עסק גם הוא בשאלת כפיית גט על סומא, לקה אף הוא בעינו בסוף ימיו. וכך כתב ראבי"ה לר' יצחק אור זרוע: 'אדדה כל שנותי, מרוב בכיותי וצרותי, וכהו הרואות בארובותי, לכן בקשתי אחד מחברי לכתוב לך [...] ואני קורא מפי והוא כותב על הספר' (אור זרוע, א, סימן תשנז). אך עניין זה לא נזכר בשום מקום אחר, ומסתבר שמדובר בבעיה רפואית קצרת זמן (דברים דומים כתב גם א' אפטוביצר, מבוא לספר ראבי"ה, ירושלים תרצ"ח, עמ' 67-68).

28 הגהות מיימוניות, הלכות שבת, פרק כא הל' כח ס"ק ד. תקדים הלכתי אחר שקבע ר' שמחה בשנים הבאות הוא עלייתו לתורה בעת שהיה עיוור, ומקצת מחכמי אשכנז הסתמכו על כך בדורות הבאים. ראו ש' עמנואל, שברי לוחות: ספרים אבודים של בעלי התוספות (בדפוס).

29 שאלות תשובות מהר"ם מרוטנבורג, פראג ש"ח, סימן נה. על יחסו של ר' אביגדור ללחשים ראו גם בתשובתו בספר שבלי הלקט, החלק השני, מהדורת ש' חסידה, ירושלים תשמ"ח, סימן י, עמ' מא-מג; וכן י"ז כהנא, 'שו"ת האור זרוע ומהר"ם בר ברוך', סיני, כה (תש"ט), עמ' פו, סימן קכז (יש לקרוא שם בסוף הסימן: 'כ"ש כישוף שהוא מדאוריית').

ר' יצחק אור זרוע, שגם הוא היה תלמידו של ר' שמחה, עזב את בית מדרשו של הרב עוד קודם שהתעוררה הבעיה הרפואית ולא היה עד להיתר שנזקק לו ר' שמחה. הוא שמע על מיחושיו של רבו רק באמצעות התכתבויותיו עמו, ובתשובה שהשיב לו ר' שמחה כתב הרב בסיום דבריו: 'מכאב עיני לא יכולתי להאריך כל הצורך'.³⁰ לאחר זמן שמע ר' יצחק אור זרוע מרחוק על עיוורונו המלא של רבו וכתב לו בהתרגשות רבה: 'השם ברוך הוא יחזיר מאור עיניך מורי הר' שמחה, והאמת כי עד מאד לבי דוה על מאור עיניך, ודמעותי זולגות בזוכרי אותך, יהי רצון מלפני רחום חנון לפקוח עיניך ולהטיב אחריתך מראשיתך'.³¹ ר' ישעיה דטראני התכתב עם ר' שמחה בעת שהלה כבר היה ישיש, ואז כבר סבל ר' שמחה מעיוורונו מלא. ר' ישעיה דטראני רמז לזה בכותבו לר' שמחה: 'ובפנים הנראין ואינן רואין תזכה לפנים הרואים ואינן נראין'.³²

חכם אחר שעמד בקשרי מכתבים מסועפים עם ר' שמחה הוא ראבי"ה,³³ אך הוא לא הזכיר את עיוורונו של ר' שמחה אף לא באחד ממכתביו אליו. מסתבר אפוא להניח – אף שאי אפשר להוכיח זאת באופן חד משמעי – כי ר' שמחה התעוורר רק לאחר פטירתו של ראבי"ה (או לאחר שפסקו קשרי המכתבים ביניהם). תשובותיהם של ראבי"ה ושל ר' שמחה על אודות הבחור שהתעוורר – אם הן אכן עוסקות בבחור אחד, כפי שטענתי לעיל – מלמדות שר' שמחה כתב את דבריו בטרם התעוורר הוא עצמו. דבריו החריפים של ר' שמחה על אומללותו של העיוור,

30 אור זרוע, א, סימן תשעו (במקבילה שבשיטת הקדמונים, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשנ"ב, עמ' שלג, סימן פה, חתם ר' שמחה על התשובה 'שמחה בר' שמואל יצ"ו, ואפשר להסיק מכך שהכאב בעיניו החל עוד בצעירותו, בחיי אביו. אך המהדיר העתיק כאן שלא כהוגן, והחתימה בכתב היד היא 'שמחה בר' שמו' זצ"ל [כת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה Or. 786, דף 171]).

31 אור זרוע, א, סימן תשסד. ר' שמחה ענה על שאלתו הארוכה של ר' יצחק אור זרוע בקיצור רב (שם, סימן תשסה).

32 תשובות הר"ד (לעיל, הערה 23), סימן צא, עמ' תלג, וראו שם, הערה ד. התשובה ממוענת ל'הישיש היקר [...] רבינו הגדול הרב ר' שמחה', והיא נכתבה אפוא בשנותיו האחרונות של ר' שמחה. בתשובה הקודמת (שם, סימן צ, עמ' תיא) מאחל ר' ישעיה דטראני לר' שמחה 'בלו שנותיך בנעימים בשיבה טובה'.

33 ראו ספר ראבי"ה, סימן תתק (מהדורת ד' דבליצקי, בני ברק תשס"ה, ג, עמ' כה-ל, לו-לח); תתקכ (שם, עמ' קא-קי); תתקכא (שם, עמ' קי-קטז); תתקכה (שם, עמ' קלג-קלז); תתקעד (שם, עמ' רנג-רנז); תתקעה-תתקעו (שם, עמ' רנז-רסג); תתקעח (שם, עמ' רסה-רסז); תתקפט (שם, עמ' רצט-שג); אלף ו' (שם, עמ' שסד-שסט); אלף ז' (שם, עמ' שסט-שע, שעג-שעט, שפב); אלף וכד (שם, עמ' תיג-תטז).

ובעיקר על אומללותה של אשת העיוור, נאמרו אפוא קודם שידע ר' שמחה כי טרגדיה זו עתידה ליפול גם בגורלו שלו.

לעולם לא נדע מה חשב ר' שמחה בשנותיו האחרונות על הדברים שכתב בזמנו על העיוור ועל אשת העיוור. לפחות זאת נדע, כי אשתו של ר' שמחה נפטרה כמה שנים קודם שניטל מאור עיניו, בעת שר' יצחק אור זרוע שימש עדיין לפניו.³⁴ לפחות לאומללותה של אשתו לא צריך היה ר' שמחה לחשוש.

---

34 אור זרוע, ב, סימן תלב (=אור זרוע השלם: הלכות מועדים וזרעים, מהדורת ש"י קליין, ירושלים תשס"ו, עמ' תרסג): 'מורי ה"ר שמחה, ראיתי אני המחבר שנקברה אשתו בחולו של מועד בפסח, וקרע במוצאי יום טוב האחרון ולא קרע בחולו של מועד'. על רגישותו של ר' שמחה למעמד האשה, עד ש'ספק אם היה חכם נוסף בגרמניה שהרבה כמותו להפך בזכותן', ראו א' גרוסמן, 'האישה במשנתו של ר' שמחה משפירא', מים מדליו, 13 (תשס"ב), עמ' 177-189.